

Brannost není jen armáda. Ukazuje vztah společnosti k obraně i sobě samé, říká historik VHÚ Praha Michal Cáp

14.5.2026 - | Vojenský historický ústav Praha

Brannost neznamena jen přípravu na válku. Promítala se do školství, spolků a každodenního života. Historik Vojenského historického ústavu Praha Michal Cáp v rozhovoru přibližuje proměny branné výchovy od 19. století po současnost a zve na konferenci „Tváře brannosti“, která se uskuteční 19.-20. května v Armádním muzeu Žižkov. Dvoudenní program nabídne příspěvky věnované branné výchově, spolkům, civilní obraně i současným debatám o odolnosti společnosti.

Jak bychom vlastně měli chápat pojem brannost?

Brannost se dnes často zjednodušeně chápe jako „obrana“, případně se převádí anglickým slovem defence. Jazykově to sedí, ale význam pojmu je mnohem širší. Nejde jen o vojenskou připravenost nebo přípravu na vojenskou službu, ale také o konkrétní dovednosti, které lidé získávají a mohou je využít při obraně svého státu a společnosti. Zároveň ale pojem zahrnuje i ideovou rovinu – mentální, společenské i ideologické nastavení.

Definovat brannost a sledovat její proměny - v tom jsme podle mě teprve na začátku. A doufám, že tato konference pomůže ten pojem vůbec historizovat. Intuitivně mu rozumíme, ale jeho vývoj zůstává otevřenou otázkou.

PROGRAM KONFERENCE TVÁŘE BRANNOSTI

Je brannost čistě vojenská záležitost? Nebo zahrnuje i širší připravenost společnosti?

Historicky vzniká jednoznačně jako příprava na válku. Když se podíváme na 19. století, tedy období, kdy se tento pojem začíná formovat, jde o éru masových armád, všeobecné branné povinnosti a procesů, které později vyústily v mnohem širší mobilizaci společnosti za světových válek. Ve všech evropských státech se prosazuje všeobecná branná povinnost a státy získávají nové nástroje kontroly nad společností.

Zároveň ale probíhá i proměna společnosti samotné. Od konce 18. století vzniká moderní občanská společnost a veřejné mínění. Společnost je třídně strukturovaná a roste význam kolektivních identit. Brannost se v tom odráží jako součást širší organizovanosti společnosti.

Takže stále zůstáváme u vojenské logiky?

Ano, ale není to jen armáda. Je to vztah k obraně, vojenství i širší militarizaci společnosti. Jedna rovina je zájem armády – potřebuje připravené občany, tedy potenciální vojáky. To je také jeden z důvodů, proč se v moderním školství posiluje význam tělesné výchovy – nejen jako zdravotní nebo pedagogické disciplíny, ale i jako součásti širší přípravy občana na vojenskou službu a válku.

Druhá rovina je výchova k vlastenectví a kolektivní identitě. V Rakousku-Uhersku byla situace specifická – státní, „všerakouská“ idea byla slabší, s rozvojem nacionalistických hnutí prosazovaly se národní identity jako česká i německá. Stát se přesto snažil vytvářet nadnárodní vlastenecký rámec.

Během první světové války se situace zásadně mění. Válka se stává totální - mobilizuje celou společnost, hospodářství i civilní sektor. Představa, že válka stojí mimo společnost, se zcela rozpadá.

Meziválečné období i druhá světová válka tento trend dál zesilují. V době studené války pak vrcholí očekáváním další globální konfrontace.

Každá válka ale byla jiná a branná výchova se podle toho měnila. Co ty proměny určovalo?

Důležité je sledovat dvě věci - co se mění a co zůstává stejné. Například v meziválečném Československu i v 50. letech vidíme podobné problémy: organizaci, financování i motivaci lidí k účasti, ať už dobrovolné, nebo povinné. Zajímavá je i otázka odporu vůči militarizaci. Představa „holubičí povahy“ české společnosti neplatí jednoduše, ale existoval silný odpor vůči militaristickým projevům. Zároveň ale stát i armáda tuto oblast potřebovaly.

Vzniká tu napětí mezi brannou výchovou a předvojenskou výchovou. Předvojenská výchova směřovala bezprostředněji k budoucí vojenské službě, zatímco branná výchova mohla zahrnovat i širší občanské, zdravotní, tělovýchovné, morální nebo vlastenecké cíle. Armáda chtěla, aby se lidé připravili už ve škole - aby uměli pochodovat, rozpoznávat rozkazy i uniformy. To ale často působilo militaristicky. Vedle armády zde ale působily i spolky a organizace s širšími cíli - vlasteneckými, výchovnými nebo morálními. Jedním z nich byl Sokol, který v některých obdobích plnil i paramilitární funkci.

Vedle něj existovaly další spolky, Orel, Dělnické tělovýchovné jednoty nebo skauting a Junák. Skauting vzniká v britském prostředí a zpočátku měl i u nás vojenský rozměr, který se ale postupně proměnil. Do tohoto vývoje patří také protektorátní Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě a po roce 1945 nové pokusy o organizaci mládeže a branné přípravy, například Svaz české mládeže nebo Svaz brannosti.

A jak se vlastně proměňoval vztah lidí k brannosti?

Lidé nikdy plošně nesouhlasili s povinnou brannou výchovou. Dnes máme tendenci vnímat svou situaci jako unikátní, ale z historie se nedá jednoduše „poučit“. Dá se ale pochopit, v jakých situacích lidé v minulosti žili.

Dlouhodobě docházelo k centralizaci branné výchovy - spolky se slučovaly a vznikaly větší organizace. Na počátku padesátých let tenhle vývoj vyvrcholil vznikem SVAZARMu, který centralizoval řadu technických, sportovních a branných aktivit.. Motivace lidí ale často nebyla ideologická. Ve SVAZARMu lidé získávali řidičáky, zbrojní průkazy, věnovali se modelářství, létání nebo radiotechnice. Stát měl zájem tyto aktivity kontrolovat, ale ne vždy to fungovalo efektivně.

Od šedesátých let se ale mění generační zkušenost. Lidé už nevyrostají ve společnosti, která moderní instituce teprve buduje, ale ve společnosti, kde stát, škola, masová média, sociální politika i organizovaný volný čas představují samozřejmou součást života. S tím se mění i vztah k autoritám a povinnostem. Do poloviny 20. století platila představa, že autorita rozhodne a ostatní vykonají. V 60. letech dochází k zásadnímu zlomu.

Po roce 1989 přichází transformace - demokracie, svoboda projevu, ale zároveň část dřívějších společenských struktur, včetně těch branných, zaniká nebo ztrácí význam, volný čas se více individualizuje a některé aktivity se přesouvají do tržního prostředí.

Za posledních 35 let došlo k výrazné proměně vztahu společnosti ke světu. A až dnes se vrací i pocit, že válka není něco nepředstavitelného, ale opět možného.

Co vás v programu konference nejvíc zaujalo nebo překvapilo? Na co se osobně těšíte?

Přiznám se, že mě mile překvapily příspěvky ke starším dějinám. Já sám sleduji ten fenomén brannosti především od 19. století, ale kolegové přihlásili i témata z raného novověku a dokonce ze středověku. Týkají se například prvních příruček pro přípravu obyvatelstva na válku v 17. století. Jedna z kolegyně, která se věnuje vojenským příručkám, upozornila na text, jenž se na rozdíl od běžné praxe té doby nesoustředí na profesionální vojáky nebo žoldnéřské armády, ale právě na přípravu civilního obyvatelstva.

Další příspěvky se zaměří na středověk a raný novověk - například na roli měšťanů a městských komunit při obraně. I když to ještě nenaplnuje moderní pojetí brannosti, je tam zřetelná určitá vývojová linie. Od výcviku měšťanů a městských milic se postupně dostáváme k dobrovolnickým sborům, spolkům a později k organizovanějším formám, které známe z 19. a 20. století.

Vedle toho mě zajímají příspěvky věnované SVAZARMu. Kolegové z Národního archivu představí nově zpřístupněný centrální fond, což je důležité, protože to konečně umožní systematictější výzkum této organizace.

Zazní také příspěvky o tom, jak byl SVAZARM prezentován na veřejnosti - například v souvislosti se spartakiádami nebo obecně v rámci veřejného obrazu brannosti v raném socialistickém období. To otevírá otázku, jakým způsobem se brannost nejen prakticovala, ale i zobrazovala.

Program je ale mnohem širší - od studentských legií v 19. století přes vývoj střeleckých spolků, kterému se bude věnovat více příspěvků.

Zároveň se dostaneme i k novějším dějinám. Devadesátá léta už dnes vnímáme jako historické období, i když si to někdy nechceme připustit. Budou se řešit například proměny mládežnických organizací a jejich vztah k brannosti nebo vývoj přípravy občanů k obraně státu po roce 1989, včetně programů ministerstva obrany po roce 2013.

Zajímavá bude i otázka paměti - tedy jak si dnes lidé brannou výchovu pamatují a co si pod tím pojmem vlastně představují. Pro část společnosti je to dodnes spojené spíš s konkrétními zážitky než s nějakým širším konceptem.

Proč jste si vlastně vybrali právě téma brannosti?

Myslím si, že vojenské dějiny by se neměly omezovat jen na armádu nebo jednotlivé válečné konflikty. Patří sem i vztahy mezi vojenstvím a společností, dějiny institucí i širší společenské procesy.

Brannost je právě takový fenomén - ukazuje, jak se společnost vztahovala k obraně, jak se organizovala a jak se měnily její představy o odpovědnosti, povinnosti nebo připravenosti. A právě proto dává smysl se jí věnovat v širším historickém rámci.

<https://www.vhu.cz/brannost-neni-jen-armada-ukazuje-vztah-spolecnosti-k-obrane-i-sobe-same-rika-historik-vhu-praha-michal-cap>